

Dorota Spychała

PRAGMATYZM W DYDAKTYCE POLONISTYCZNEJ

1. PRAGMATYZM WE WSPÓŁCZESNEJ SZKOLE

Pragmatyzm to współczesny kierunek filozoficzny, wywodzący się z angielskiego empiryzmu, ukształtowany pod koniec XIX w. w Stanach Zjednoczonych, którego główne zasady sformułował Charles Sanders Peirce, a spopularyzował je William James. Pragmatyści postulują praktyczny sposób myślenia i działania, a za kryterium prawdy uznają użyteczność, uzależniając prawdziwość twierdzeń od ich praktycznych skutków¹.

Właśnie ta funkcjonalność, celowość i użyteczność działania jest bardzo ważna we współczesnej dydaktyce szkolnej. Żyjemy w świecie opanowanym przez media, w świecie niejednokrotnie fałszywych wartości, gdzie często anachroniczną wydaje się być nauka o języku czy dziele literackim. Dlatego należy uświadomić uczniom pragmatyczne cele procesu kształcenia. Jest to niezmiernie ważne również z tej przyczyny, że stoimy u progu nowej formy egzaminu maturalnego, którego celem, zgodnie z *Syllabusem...*, jest:

- sprawdzenie rozumienia i umiejętności prezentowania wiedzy o literaturze, języku i kulturze [...],
- sprawdzenie umiejętności wypowiedzania się w mowie i piśmie z uwzględnieniem sytuacji komunikacyjnej,
- sprawdzenie umiejętności pracy na podstawie informacji pochodzących z różnych źródeł, krytycznej oceny, porządkowania i prezentowania informacji w sposób logiczny, przejrzysty i zgodny z obowiązującymi normami językowymi i kulturą języka².

Widać zatem, jak istotną kwestią staje się kształcenie pragmatyczne, choć należy pamiętać powiedzenie, że wiedza bez umiejętności jest martwa, a umiejętności bez wiedzy są nieme. Wobec tego zdobywanie wiadomości

¹ Nowa encyklopedia powszechna, Warszawa 1996, t. 5.

² Informator. Syllabus. Matura z języka polskiego 2002, Warszawa 2000, s. 25.

trzeba zawsze łączyć z kształceniem pewnych sprawności (językowych, komunikacyjnych, analitycznych, krytycznych itd.), czyli wiedza powinna być „przekładalna” na konkretne umiejętności.

Aby szkoła sprostała wymaganiom współczesnego świata, warto przytoczyć tu słowa Hanny Hamer, twierdzącej, że: „dziś potrzebą chwili jest wychowanie samodzielnie myślących, aktywnych, pełnych inwencji i inicjatywy młodych ludzi, którzy potrafiliby efektywnie pracować w warunkach wolnego rynku”³.

2. PRAGMATYZM A METODY NAUCZANIA

Pamiętając o tym, że szkoła powinna kształcić przede wszystkim poprawne wypowiadanie się w mowie i tekście pisanym, logiczne i krytyczne myślenie, uczyć podejmowania samodzielnych decyzji, kształtować wrażliwość ucznia, umiejętność współpracy w grupie, ważne staje się wykorzystywanie na lekcjach różnych metod, technik czy form pracy, które akcentują głównie aktywną postawę ucznia, sprzyjają jego działaniu w sytuacjach typowych i nietypowych. Są to wszystkie metody, ogólnie zwane przez Marię Nagajową problemowymi i zajęć praktycznych⁴. Należą do nich np. dyskusja, debata, burza mózgów, drzewo decyzyjne czy metaplan, drama, konferencja prasowa, metoda projektu.

Dyskusja, związana często z sądem literackim, ma istotne cele pragmatyczne. Wytwarza umiejętność określania tematu dyskusji, logicznego argumentowania, wysuwania kontrargumentów, kontrolowania emocji i nadmiernej gestykulacji. Wdraża ona do odpowiedzialnego, a zarazem krytycznego myślenia oraz do skutecznego uczestniczenia w różnego rodzaju debatach czy dyskusjach. Można również mówić o dyskusji krytycznej, mającej na celu wyrażanie własnych opinii i sądów wartościujących, przygotowującej do odbioru różnych tekstów kultury. Z dyskusją bezpośrednio łączy się retoryka, będąca sztuką perswazji, kształtująca umiejętność definiowania pojęć i posługiwania się środkami retorycznymi.

Metody metaplanu czy drzewa decyzyjnego stosowane są często na lekcjach wymagających oceny postaw bohaterów i ich życiowych decyzji. Posługując się formą graficzną uczniowie nabywają sprawności argumentowania, wnioskowania i oceniania. Metody te uczą odpowiedzialnego podejmowania decyzji w określonej kwestii, co jest rzeczą niezmiennie istotną w życiu każdego człowieka.

³ H. Hamer, *Klucz do efektywności nauczania. Poradnik dla nauczycieli*, Warszawa 1994, s. 12.

⁴ M. Nagajowa, *ABC metodyki języka polskiego*, Warszawa 1990, s. 77–78.

Różnorodne techniki d r a m y uczą „samodzielności myślenia i działania, aktywności i otwartości, rozwijają emocje, wyobraźnię i fantazję, także elokwencję i plastykę ciała, wyrabiają umiejętność współżycia i współpracy w grupie”⁵. Ta metoda umożliwia również różnorakie ćwiczenia językowe, kształci kompetencję językową oraz komunikacyjną, czyli uczy świadomego wyboru środków językowych istotnych ze względu na okoliczności i sytuację aktu mówienia, treść, intencje, partnera wypowiedzi czy cel komunikatu, co wiąże się z pragmatyką językową.

Przygotowanie okolicznościowej wystawy, inscenizacji, gazetki wymaga wykorzystania metody projektu. Jest ona związana z samodzielną pracą uczniów, którzy uczą się systematycznego planowania działań, zbierania i porządkowania materiałów, integrowania wiedzy z różnych dziedzin oraz dyscypliny pracy. Umiejętności zdobyte w ten sposób pomogą zapewne młodzieży przy zdawaniu egzaminu dojrzałości w nowej formie. Chodzi mi oczywiście o etap wewnętrzny, na którym bardzo ważne będzie gromadzenie informacji i wykorzystywanie zebranego materiału w funkcji argumentacyjnej⁶, bowiem jednym z celów tej części egzaminu jest sprawdzenie umiejętności „organizowania warsztatu pracy”⁷.

Zasygnalizowane tu metody kreatywne służą pragmatyce n a u c z a n i a. Rozwijają logiczne i twórcze myślenie, kształtują wrażliwość, postawy aktywne, zachęcają do korzystania ze zbiorów bibliotecznych, audycji telewizyjnych i radiowych, uczą postaw krytycznych, rozwijają zainteresowania, przygotowują do odbioru różnych dzieł sztuki oraz do aktywnego życia i umiejętności komunikowania się w społeczeństwie.

3. PRAGMATYKA A FORMY WYPOWIEDZI KSZTAŁCONE W DYDAKTYCE SZKOLNEJ

Celem pragmatyki jest pokazanie, jak wypowiedzi zależą od k o n t e k s t u, czyli umiejętności określania sytuacji komunikatu, jego celu, funkcji, intencji nadawcy. Ważnym czynnikiem jest tu oczywiście wiedza mówiącego, zarówno o świecie, jak i o odbiorcy. Barbara Boniecka pisze, że pragmatycznie istotne jednostki tekstowe to: dyskusje, kłótnie, rozważania, rozmowy, wywiady⁸. Potrzebne są również wypowiedzi żywe na co

⁵ A. Dziedzic, J. Pichalska, E. Świdorska, *Drama na lekcjach języka polskiego w szkole średniej*, Warszawa 1992, s. 8.

⁶ J. Kaniewski, *Nie taki syllabus straszny...*, „Polonistyka” 2000, nr 10.

⁷ *Informator. Syllabus. Matura z języka polskiego 2002*, Warszawa 2000, s. 27.

⁸ B. Boniecka, *Pragmatyka (wypowiedzi – intencje – sytuacje i konteksty)*, „Język Polski w Szkole Średniej” 1996/1997, z. 1.

dzień, popularne, takie jak: prośba, pytanie, żart, kawał, komplement itd. Szkoła powinna także wykształcić umiejętność pisania przez uczniów podań, życiorysów, protokołów, powitań, pożegnań, zaproszeń, podziękowań, zawiadomień, ogłoszeń oraz wypełniania typowo użytkowych form wypowiedzi (formularzy, blankietów, kwestionariuszy), co uwzględnia podręcznik Jadwigi Kowalikowej i Urszuli Żydek-Bednarczuk pt. *Współczesna polszczyzna*⁹.

Rozwój świadomości uczniów, ich logicznego i krytycznego myślenia, kształtowanie się uczuć estetycznych wyzwała u młodzieży potrzebę rozwiązywania problemów, zainteresowania różnymi dziedzinami kultury, wartościowania i oceniania zjawisk społecznych. Dlatego, jak twierdzi Ryszard Jedliński: „W dzisiejszej rzeczywistości szkolnej trzeba kształcić kompetencje komunikacyjne uczniów także w aspekcie komunikacji publicystycznej, która zapewnia bogate zaplecze motywacyjne, sprzyja intensyfikacji indywidualnych zainteresowań i uzdolnień, wzbogaca tematykę z zakresu współczesnego życia literackiego i kulturalnego. Prasa oraz środki audiowizualne stają się dzisiaj poważnym instrumentem kształcenia literackiego i językowego. Szkoła musi więc przygotować młodzież do współżycia na co dzień z różnymi obiegami kultury współczesnej, musi nauczyć odbioru dóbr kulturalnych oraz różnego typu komunikatów werbalnych i audiowizualnych”¹⁰. Pisanie recenzji, artykułów, felietonów, reportaży, wywiadów stwarza uczniom możliwość zaangażowania się w problemy najbliższego środowiska (szkoły, dzielnicy, regionu itd.), zmusza do aktywnej postawy obserwatora i komentatora, pozwala zauważać tendencje we współczesnej kulturze i sztuce, przygotowuje do roli świadomego odbiorcy masowych środków przekazu¹¹. W przypadku tych form wypowiedzi istotne jest ustalenie celu komunikatu i jego odbiorcy, co świadczy o pragmatycznym charakterze powyższych gatunków.

Oczywiście w edukacji nie można pominąć takich podstawowych form, jak: opis, opowiadanie, sprawozdanie, streszczenie. Umiejętności uzyskane podczas nauczania tego typu wypowiedzi są nie tylko praktycznie wykorzystane w kompozycji wyżej wspomnianych form publicystycznych, lecz także przydają się w dorosłym życiu. Opowiadamy czy streszczamy przecież spektakle teatralne, filmy, artykuły prasowe, audycje telewizyjne i radiowe, informujemy o wielu sytuacjach i wydarzeniach. Dlatego, jak pisze Halina Wiśniewska, niezbędne stają się ćwiczenia w redukowaniu, skracaniu i uogólnianiu, dokonywaniu selekcji i hierarchizacji informacji na istotne i mało ważne¹².

⁹ J. Kowalikowa, U. Żydek-Bednarczuk, *Współczesna polszczyzna. Podręcznik języka polskiego dla kl. I–V szkół średnich*, Kraków 1997.

¹⁰ R. Jedliński, *Gatunki publicystyczne w szkole średniej*, Warszawa 1984, s. 7–8.

¹¹ *Ibidem*, s. 199.

¹² H. Wiśniewska, *Streszczanie – bardzo ważna umiejętność ucznia*, „Polonistyka” 1997, nr 5.

Kształcenie kompetencji nadawczych i odbiorczych, ćwiczenie sprawności językowej, rozwijanie świadomości uczniów, ich wyobraźni, postaw krytycznych pozwala młodzieży na funkcjonalne wykorzystanie zdobytej wiedzy. Wyższe formy wypowiedzi, takie jak: artykuł, felieton, recenzja, reportaż, esej dają uczniom możliwość zrozumienia wielu zjawisk współczesnego życia społecznego i kulturalnego, ustosunkowania się do wydarzeń z najbliższego otoczenia, podejmowania tematów z życia szkoły. Dodatkowym czynnikiem motywującym młodzież do pisania felietonów czy recenzji jest zamieszczanie ich twórczości w gazetce klasowej oraz szkolnej, prezentacja wypowiedzi, np. podczas wieczornic poświęconych twórczości uczniów, udział w konkursach szkolnych i międzyszkolnych.

Najdalej posuniętym działaniem pragmatycznym uczniów jest technika tworzenia swobodnych tekstów, nie uwarunkowanych jakąkolwiek formą czy tematem, co rozwija inicjatywę młodzieży, wpływa na jej zdolności kreatywne, służy do kształcenia umiejętności pisarskich w różnych sytuacjach pozaszkolnych. Trzeba również pamiętać, że praca nad wspomnianymi gatunkami wiąże się z uważnym studiowaniem różnych form wypowiedzi (np. publicystycznych, naukowych, literacko-kulturalnych, społecznych), zobowiązuje do samodzielnej analizy tekstów pod kątem tematu, struktury, kompozycji czy gatunku, zaś umiejętności te okażą się niezbędne w drugiej części nowej matury, sprawdzającej rozumienie czytanego tekstu. Można zatem stwierdzić, że kształcenie różnych form wypowiedzi w toku nauki szkolnej spełnia funkcje pragmatyczne.

4. PRAGMATYKA A KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE, LITERACKIE I KULTURALNE

Kształcenie językowe

Nauka o języku ma charakter normatywny, systemowy, ale także funkcjonalny. I właśnie na tę trzecią właściwość należy zwrócić uwagę, mówiąc o praktyce językowej. Kształcenie językowe ma na celu wyrabianie sprawności językowej, której służą różnorodne ćwiczenia słownikowe, frazeologiczne, gramatyczno-stylistyczne, kompozycyjne oraz ortograficzne. Kordian Bakula zwraca uwagę na to, że uczeń powinien umieć wyrażać myśli i uczucia, świadomie i celowo posługiwać się środkami językowymi w różnych formach wypowiedzi, sytuacjach, ze względu na odbiorcę i cel¹³. Zatem wiedza o języku powinna być bardziej funkcjonalna, pod-

¹³ K. Bakula, *Szkolną naukę o języku trzeba zmienić*, „Polonistyka” 1994, nr 5.

porządkowana potrzebom ludzi w zakresie posługiwania się językiem. Dlatego też, zarówno w dziedzinie fleksji, słowotwórstwa jak i składni, powinno się zwracać szczególną uwagę na funkcję, jaką pełnią dane struktury w komunikacji językowej i w określonej wypowiedzi. W toku nauczania dobrze byłoby wykorzystywać materiał bliski uczniom (np. język uczniowski, artykuły z czasopism cieszących się popularnością wśród młodzieży) i na tej podstawie, w ramach ćwiczeń poprawnościowych, leksykalnych, frazeologicznych, składniowych kształcić sprawność posługiwania się językiem. Należy również rozwijać kompetencję językową, której podstawą jest doświadczenie i praktyka. Mówiąc o stylistyce, stylach czy stylizacji, należy odwoływać się do konkretnych tekstów różnego rodzaju, wykorzystywać materiały zgromadzone przez uczniów, kształcić umiejętności określania funkcji określonych wypowiedzi, a przede wszystkim, zgodnie z pragmatyką językową, zwracać uwagę na cel, intencje nadawcy, ekspresję i inne aspekty komunikatu. Począwszy od szkoły podstawowej trzeba kształcić i doskonalić proces komunikowania się w społeczeństwie. Mam tu na myśli nie tylko wypowiedzi pisemne, lecz także (a może przede wszystkim) komunikację mówioną, gdzie oprócz tworzywa językowego zwraca się uwagę na tzw. język ciała, czyli mimikę i gestykulację, tempo mówienia, modulację głosu. Stąd też istotne są w toku kształcenia ćwiczenia z pogranicza retoryki.

Z tych krótkich rozważań można wyciągnąć jeden zasadniczy wniosek. Szkoła powinna wychowywać młodzież zdolną do sytuacyjnie adekwatnego użycia języka, co można osiągnąć drogą różnorodnych ćwiczeń językowych. Potwierdzam tu opinię Z. Saloniego, który proponował, aby wiadomości o języku wprowadzać w sposób okazjonalny, w miarę potrzeby, zaś głównym przedmiotem zainteresowań uczynić praktykę językową¹⁴. Zatem, jak twierdzi M. Nagajowa, nauka o języku ma służyć nauce języka. Uczeń będzie miał poczucie przydatności nauki o języku, jeżeli będzie wiedział, że pomaga mu ona w rozumieniu komunikatów różnego rodzaju (powieści, filmu, tekstów masowego przekazu itd.) oraz w tworzeniu własnych wypowiedzi.

Kształcenie literackie

Kształcenie literackie bez wiedzy o języku nie jest pełne. Interpretacja tekstów wymaga zresztą nie tylko znajomości gramatyki, lecz także wiedzy teoretycznoliterackiej. Dokonując analizy utworów należy przede wszystkim zwracać uwagę na funkcję różnych środków językowych czy stylistycznych

¹⁴ Z. Saloni, *O kształceniu umiejętności pisania na wyższym poziomie nauki szkolnej*, Warszawa 1979.

oraz próbować określić cel użycia tych form, czyli kształcić sprawność analityczną. I tak, mówiąc np. o środkach charakterystycznych dla poetyki barokowej (antytezy, anafory, hiperbole, gradacje itd.) trzeba, na podstawie konkretnych tekstów, zwracać uwagę na ich funkcję, lecz także zastanowić się, dlaczego zostały użyte. Owa celowość może zostać wykorzystana do budowania tekstów żywych na co dzień (np. hiperbole czy gradacje używane w wypowiedziach o charakterze ekspresywnym). Analizując utwory literackie, należy kształcić umiejętność wartościowania, sądów krytycznych, refleksji oraz uświadomić młodzieży, jak ważną rolę w życiu każdego człowieka odgrywa literatura.

W obliczu nowej matury istotna jest sprawność czytania ze zrozumieniem, o której już wcześniej wspominałam. Pozwala ona rozumieć otaczającą rzeczywistość, korzystać z różnych źródeł informacji. Proces rozumienia zaczyna się od podstawowych struktur wypowiedzi, jakimi są wyraz, następnie zdanie, a o zrozumieniu tekstu można mówić wtedy, gdy potrafi się go wielokrotnie przetwarzać. Autorki *Współczesnej polszczyzny* radzą koncentrować się na treściach zawartych w poszczególnych akapitach, czyli informacjach częściowych, a potem ich wartościowaniu, czyli próbie oddzielenia wiadomości istotnych od mniej ważnych. Różne są opinie na temat „czytania ze zrozumieniem” na egzaminie maturalnym. B. Chrzastowska i S. Bortnowski uważają, że uczeń nie ma możliwości samodzielnego myślenia nad podanym tekstem, sterowany jest licznymi pytaniami instruktażowymi, często głównie na nich skupia uwagę, przyzwyczajają się do lakonicznych, krótkich odpowiedzi i tak do końca ta forma egzaminu nie sprawdza, w jakim stopniu uczeń rozumiał tekst, ale raczej, jak go zrozumieli układający pytania. Badacze zwracają jednak uwagę na to, że „czytanie ze zrozumieniem” wymaga kształcenia pragmatycznego (B. Chrzastowska), ma „wymiar przede wszystkim utylitarny” (S. Bortnowski)¹⁵. Zatem nie ma wątpliwości, że umiejętność „czytania ze zrozumieniem” różnorodnych tekstów publicystycznych, historycznoliterackich, popularnonaukowych to rzecz niezmiernie ważna w czasach współczesnych, pozwalająca na interpretację różnych faktów, zjawisk społecznych, gospodarczych, kulturowych.

Kształcenie kulturalne

Ma ono na celu wdrożenie uczniów do uczestniczenia w kulturze, rozróżniania pojęć „kultura wysoka” i „niska”, „arcydzieło” i „kicz”, wykształcenie umiejętności odbioru różnych dzieł sztuki. Osiąga się to przez

¹⁵ B. Chrzastowska, *Matura z gabinetu*; S. Bortnowski, *Matura 2002 – nowa i kontrowersyjna*, „Polonistyka” 2000, nr 10.

zapoznajanie uczniów z podstawowymi środkami wyrazu w plastyce, sztuce teatralnej i filmowej, zwracanie uwagi na korespondencję sztuk, zwiedzanie wystaw, muzeów, oglądanie spektakli teatralnych i filmów, kształcenie biblioteczne, dyskusje poświęcone analizie i interpretacji dzieł sztuki, a przede wszystkim przez działania twórcze uczniów. Mam tu na myśli różnego typu konkursy, sesje, wystawy, programy artystyczne, projektowanie wycieczek.

W wielu szkołach popularne są tzw. konkursy teatralne, które wymagają od młodzieży nie tylko umiejętności aktorskich czy reżyserskich, lecz także plastycznych i adaptacyjnych. Swymi uwagami na temat obejrzanych spektakli, filmów, wystaw, przeczytanych książek uczniowie mogą się podzielić, redagując szkolne gazetki i propagując w ten sposób poznane dzieła sztuki wśród rówieśników. Młodzież może także projektować okolicznościowe gazetki ścienne, pisać scenariusze własnych filmów, spektakli czy programów artystycznych, planować wycieczki szlakiem zabytków, muzeów. Uczestnicząc w tego typu działaniach uczniowie, oprócz nabywanych sprawności, są świadomi praktycznego wykorzystania zdobytych wiadomości. Kształcenie kulturalne ma także na celu rozwijanie postaw krytycznych młodzieży, zdolnej do selekcji różnego typu informacji, umiejacej w dziełach odkrywać jawne i ukryte wartości.

5. UWAGI KOŃCOWE

Nasza rzeczywistość to czasy ogromnego przepływu informacji, czasy wszechobecnych mediów. Młodzież spotyka się z nimi na każdym kroku, dlatego musi rozumieć różnego typu komunikaty (radiowe, telewizyjne, prasowe, urzędowe, internetowe) i wykorzystywać tę wiedzę dla swoich potrzeb. Szkoła powinna przygotować świadomego odbiorcę różnych tekstów, kształcąc uczniów-pragmatyków, którzy „eksperymentują, wdrażają, stosują”¹⁶. Jest to możliwe dzięki wykorzystywaniu zdobytych wiadomości i umiejętności w konkretnym działaniu. Rozwijając u młodzieży świadomość praktycznego zastosowania wiedzy, zwiększa się jej motywację do nauki. W zreformowanej szkole nauczanie pragmatyczne jest niezmiernie ważne. Nasuwa się tu jednak smutna refleksja. Jak kształcić uczniów-pragmatyków w trzydziestokilkuosobowych klasach, przy braku środków na kółka zainteresowań, wycieczki szkolne, braku możliwości wychodzenia z klasami do teatrów, muzeów czy kin w ramach zajęć szkolnych? To pytanie zostawiam bez odpowiedzi.

¹⁶ H. Hamer, *op. cit.*, s. 260.

*Dorota Spychala***PRAGMATISM IN POLISH DIDACTICS****(Summary)**

The aim of this article is to focus on pragmatic teaching in a modern school. Getting knowledge should always be connected with improving certain skills (linguistic, analytic, critical etc.).

Firstly, in this work the methods of teaching and forms of statement of pragmatic aims were shown. It is pointed out what kind of skills students acquire when particular methods of teaching are used (e.g. discussions, methods of plan, dramas, press conferences, or projects) and how teaching various forms of expressing ideas influences gaining competence of a sender and a receiver of messages. It is also presented how the methods let the young people develop their minds, imagination, and critical attitudes. In other words, all this allows the students to use their knowledge functionally.

Moreover, the article raises the important issue of linguistic, literary and cultural education in the sense of pragmatic teaching. Learning about a language should predominantly provide the students with learning the language (M. Nagajowa). Literary education demands some analytic skills, and encouraging to participate in culture, improving the abilities of reception of various forms of art by creative activities aim at making the young people be aware of practical usage of their knowledge.

The article also underlines reading comprehension skills – extremely important with a view to the new final secondary-school exams (Matura 2002) coming soon, and it has, according to S. Bortnowski, some 'utilitarian dimension'.

To sum up, the modern school should educate pragmatists, who experiment, initiate and use.